

СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 373-056.2/3:37.015.3

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.24>

Калініна Т. С.

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри корекційної освіти та спеціальної психології
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

Самойлова І. В.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри корекційної освіти та спеціальної психології
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

Кондратенко В. О.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри корекційної освіти та спеціальної психології
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH SPECIAL EDUCATION NEEDS UNDER CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

У статті розглянуто проблему вивчення психолого-педагогічного супроводу щодо формування шкільної готовності дітей із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання.

Проаналізовано результати наукових досліджень, які засвідчують, що розробленню проблеми психолого-педагогічного супроводу дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах сучасного освітнього закладу присвячено недостатньо уваги. Розкрито траєкторію психолого-педагогічного супроводу як необхідної умови оптимального переходу дітей на наступну вікову ступінь і створення умов розвитку дитини з підготовки до школи.

Визначено основні компоненти готовності дітей до школи: мотиваційну, пізнавальну, вольову готовність. Розроблено та підібрано діагностичний інструментарій для дослідження вивчення сформованості компонентів шкільної готовності дітей з особливими освітніми потребами. Проаналізовано результати емпіричних даних відповідно до кожного з компонентів шкільної готовності.

Отримані результати послужили підставою для подальшої розробки моделі психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Розробка та створення моделі є дієвим засобом, що дозволяє перевірити істинність і повноту теоретичних уявлень про психолого-педагогічний супровід учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання і позначити шляхи його практичної реалізації.

З метою забезпечення оптимального розвитку й успішної інтеграції у соціум дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання було розроблено програму психолого-педагогічного супроводу, яка містить завдання, вправи та ігри, з урахуванням індивідуальних особливостей і можливостей дітей, а також з урахуванням виявленого у дітей рівня готовності до навчання в школі.

Внаслідок проведення програми психолого-педагогічного супроводу значно знизилися несприятливі фактори, які перешкождали зростанню мотиваційного, пізнавального та вольового компонентів готовності до шкільного навчання цих дітей.

Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, молодший шкільний вік, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивне навчання, шкільна готовність.

The article considers the problem of studying the psychological and pedagogical support for the formation of school readiness of children with special educational needs in the context of inclusive education.

The results of scientific research are analyzed, which testify that insufficient attention is paid to the development of the problem of psychological and pedagogical support of children of primary school age with special educational needs in the conditions of a modern educational institution. The trajectory of psychological and pedagogical support is revealed as a necessary condition for the optimal transition of children to the next age and the creation of conditions for the child's development in preparation for school.

The main components of readiness of children with special educational needs for school are determined: motivational readiness, cognitive readiness, volitional readiness. Diagnostic tools have been developed and selected to study

the formation of components of school readiness of children with special educational needs. The results of empirical data according to each of the components of school readiness are analyzed.

The obtained results served as a basis for further development of the model of psychological and pedagogical support of children.

The development and creation of a model is an effective tool to verify the truth and completeness of theoretical ideas about the psychological and pedagogical support of students with special educational needs in inclusive education.

In order to ensure optimal development and successful integration into society of children with special educational needs in inclusive education, a program of psychological and pedagogical support was developed, which includes tasks, exercises and games, individual characteristics and capabilities of children.

As a result of the program of psychological and pedagogical support, the unfavorable factors that hindered the growth of motivational, cognitive and volitional components of readiness for schooling of children with special educational needs have significantly decreased.

Key words: psychological and pedagogical support, primary school age, children with special education needs, inclusive education, school readiness.

Гуманізація освіти в Україні сприяла появі нових форм організації навчання дітей із психофізичними порушеннями розвитку. Чільне місце серед них посідає інклюзивне навчання як перспективне у розвитку спеціальної освіти. Успішне запровадження інклюзивного навчання у системі освіти України дає можливість вирішувати завдання підтримки дітей з особливими освітніми потребами на державному рівні, а саме закріплювати нову філософію державної політики щодо них, удосконалювати нормативно-правову базу відповідно до міжнародних договорів у сфері прав людини, активно впроваджувати моделі інклюзивного навчання у всіх закладах освіти.

Діти з особливими освітніми потребами – вельми специфічний контингент учнів, котрі вимагають спеціального підходу до їх навчання, розвитку, виховання, особливих педагогічних умов при організації навчальної і виховної діяльності за рахунок реалізації психолого-педагогічного супроводу.

Активне впровадження інклюзивного навчання вносить у практику загальноосвітніх закладів багато нових аспектів професійної діяльності педагогів для здобуття освіти дітьми з особливими освітніми потребами. Інклюзивне навчання дітей з особливими освітніми потребами є технологічно складним педагогічним процесом, який вимагає найвищої професійності педагога та потребує особливої уваги і допомоги команди супроводу дитини: психолога, фахівців із різних напрямів корекційної педагогіки, логопеда, асистента педагога [4].

Інклюзивне навчання нині широко впроваджується в Україні та потребує розроблення науково-теоретичних засад його складників, зокрема психолого-педагогічного супроводу, який є визначальною умовою успішності інтеграційних процесів. Зарубіжні та вітчизняні вчені, котрі досліджували проблеми інтеграції та соціалізації осіб із порушеннями психофізичного розвитку у суспільство (В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва, І. Мамайчук, М. Малофієв, В. Синьов, В. Тарасун, О. Хохліна, Л. Шипіцина, Н. Шматко та ін.), підкреслюють значущість психолого-педагогічного супроводу та вчасного надання корекційно-реабілітаційної допомоги дітям із порушеннями в умовах інклюзивного навчання.

У спеціальній педагогічній і психологічній науці є праці, присвячені проблемам навчання, виховання та розвитку дітей із психофізичними порушеннями в умовах масової школи (М. Безруких, О. Гонєєв,

С. Єфімова, Т. Ілляшенко, Г. Кумаріна, Н. Ліфінцева, В. Петрова, Н. Стадненко, В. Тарасун, Н. Ялпаєва та ін.). Одним із основних завдань спеціальної освіти є пошук оптимальних шляхів розвитку дітей, які мають труднощі у розвитку, що дає підставу розглядати проблему психолого-педагогічного супроводу дітей із особливими освітніми потребами як актуальну.

Мета статті полягає у вивченні психолого-педагогічного супроводу із формування шкільної готовності дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання.

У теорії педагогіки та педагогічній практиці останнього десятиліття активно використовується поняття «психолого-педагогічний супровід». Аналіз реальної практики навчання дітей у початковій школі дозволяє зробити висновок про актуальність психолого-педагогічного супроводу дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах сучасного освітнього закладу.

Питання психолого-педагогічного супроводу досліджували такі сучасні вітчизняні та зарубіжні науковці, як Т. Азарова, Е. Александровський, Є. Афанасьєв, М. Битянова, Н. Васильєва, І. Гафуров, О. Львова, О. Матвєєва, О. Рудякова, Л. Шипіцина та ін.

Теоретичний аналіз літератури із проблеми психолого-педагогічного супроводу показав, що організація психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами у процесі реалізації інклюзивної освіти за дотримання всіх умов організації сприяє адаптації та взаємодії дитини із соціальним середовищем [7].

Метою психолого-педагогічного супроводу дітей у нашому дослідженні є створення умов розвитку дитини з підготовки до школи. Правильно побудована траєкторія психолого-педагогічного супроводу – необхідна умова для оптимального переходу дітей на наступну вікову ступінь.

Особливості дітей з особливими освітніми потребами насамперед зумовлені біологічними факторами, які є причиною порушення взаємодії з навколишнім світом, що призводить до виникнення відхилень в її психічному розвитку. Внаслідок цього у дітей проявляється недостатня сформованість психологічних передумов до оволодіння повноцінними навичками навчальної діяльності. Виникають труднощі формування навчальних умінь (планування майбутньої роботи, визначення шляхів і засобів досягнення

навчальної мети; контролювання діяльності, вміння працювати у певному темпі).

Вчасно розпочате і правильно організоване навчання дитини дозволяє запобігати або пом'якшувати ці вторинні за своїм характером порушення. Таким чином, рівень психічного розвитку дитини з особливими освітніми потребами, яка прийшла до школи, залежить не тільки від часу виникнення, характеру і навіть ступеня вираженості первинного (біологічного за своєю природою) порушення розвитку, але і від якості раніше здобутої освіти і виховання.

Водночас важливо розуміти, що наявні проблеми жодним чином не повинні обмежувати можливості дитини у навчанні. Діти з особливими освітніми потребами мають свої особливості, які відрізняють їх від інших учнів, але це не означає, що вони не можуть включатися в освітню діяльність разом із ними.

Діти незалежно від їхніх фізичних, психічних, інтелектуальних та інших особливостей включені у загальну систему освіти. Вони відвідують загальноосвітні школи за місцем проживання разом зі своїми однолітками без інвалідності, враховуються їх особливі освітні потреби. Крім того, їм надається спеціальна підтримка. В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей – забезпечується рівне ставлення до всіх людей, але створюються особливі умови для дітей з особливими освітніми потребами [8]. Через повагу і прийняття індивідуальності кожного з них відбувається формування особистості. Водночас діти перебувають у колективі, вчать взаємодіяти один з одним, вибудовувати відносини, спільно з учителем творчо вирішувати освітні проблеми [5].

Останнім часом завдання підготовки дітей до шкільного навчання займає одне з важливих місць у розвитку уявлень психологічної науки. Психологами та педагогами розроблено безліч методик, програм (М. Гуткіна, Р. Овчарова, М. Безруких та ін.) діагностики шкільної готовності дітей і психологічної допомоги у формуванні компонентів шкільної зрілості [2].

Готовність до шкільного навчання – це цілісне новоутворення соціально-особистісного, інтелектуального і фізичного розвитку дитини, яке має складну структуру і формується у дошкільному віці в умовах цілеспрямованого виховання.

У нашому дослідженні у структурі готовності дітей до школи виділяємо такі компоненти: мотиваційну, пізнавальну, вольову готовність. Мотиваційна готовність включає формування у дитини готовності до прийняття нової соціальної позиції – положення школяра, що має коло прав та обов'язків; пізнавальна передбачає наявність у дитини кругозору, запасу конкретних знань; вольова включає в себе формування у дітей якостей, завдяки яким вони могли би спілкуватися з іншими дітьми, вчителями.

У констатувальному експерименті були застосовані методики для діагностування сформованості компонентів готовності до навчання у школі дітей з особливими освітніми потребами.

Експериментальне дослідження було проведено на базі закладів загальної середньої освіти Московського району міста Харкова. У дослідженні брали участь 20 дітей з особливими освітніми потребами перших класів, зокрема діти із затримкою психічного розвитку та загальним недорозвиненням мовлення.

За допомогою таких методик, як: «Бесіда» Т. Неженової; «Бесіда щодо виявлення внутрішньої позиції школяра» Н. Гуткіної; тест «Так чи ні» Н. Гуткіної; методика «Будиночок» Н. Гуткіної [1]; опосередковане запам'ятовування А. Леонтьєва [3]; методика «Лабіринт» Н. Озерського [6] ми провели констатувальний експеримент і визначили рівень сформованості компонентів готовності до школи дітей з особливими освітніми потребами.

Внаслідок констатувального експерименту було виявлено певні особливості шкільної готовності дітей з особливими освітніми потребами, а саме: внутрішня позиція школяра не сформована, невміння діяти за правилом, діти не вмюють виявляти причинно-наслідкові зв'язки, їм потрібні додаткові інструкції при виконанні вправ на операцій узагальнення, розуміння сенсу сюжету зображеного на картинках, у дітей низький рівень розвитку мовлення, характерно домінування ігрового мотиву. У більшості дітей (72,3%) компоненти шкільної готовності не сформовані (табл. 1)

Таблиця 1
Результати вивчення готовності до школи за компонентами

Компоненти шкільної готовності	Рівні (%)		
	Низький	Середній	Високий
Мотиваційна готовність	66,5	20,5	13
Пізнавальна готовність	75,75	14,2	10,5
Вольова готовність	74,9	14,6	10,5

Аналіз результатів формування компонентів шкільної готовності дітей з особливими освітніми потребами виявив такі проблеми:

- низький рівень залученості учнів з особливими освітніми потребами в освітню діяльність;
- низька адаптація учнів з особливими освітніми потребами до соціального й освітнього середовища.

Отримані результати послужили підставою для подальшої розробки змісту психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Метою психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання є:

- забезпечення оптимального розвитку дитини,
- успішна інтеграція у соціум.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

- попередження виникнення проблем розвитку дитини;
- допомога (сприяння) дитині у вирішенні актуальних завдань розвитку, навчання, соціалізації;

– створення ефективних методик для психолого-педагогічного супроводу учнів з особливими освітніми потребами;

– розробка індивідуальної програми корекційної роботи для позитивної динаміки показників компонентів шкільної готовності учнів з особливими освітніми потребами.

Механізмом реалізації психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти є взаємодія фахівців освітнього закладу, що забезпечують системний супровід дітей з особливими освітніми потребами, таких як психолог, вчитель-логопед і корекційний педагог.

Робота здійснюється за кількома напрямками.

1. Діагностичний напрям, після якого розробляється й уточнюється подальший освітній маршрут для кожної дитини.

2. Корекційний напрям. Передбачає реалізацію індивідуальних корекційно-освітніх маршрутів, запланованих для кожної дитини проведенням корекційно-розвивальних занять із фахівцями супроводу.

3. Консультативний напрям. Консультативна допомога здійснюється за допомогою системи індивідуальних консультацій.

З метою забезпечення оптимального розвитку й успішної інтеграції у соціум дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання нами була розроблена програма психолого-педагогічного супроводу.

Програма психолого-педагогічного супроводу створена для формування таких компонентів шкільної готовності, як: мотиваційний, пізнавальний і вольовий, а також для вирішення проблем соціалізації дитини в освітньому середовищі.

Програма включає в себе цикл із позаурочних занять. Кожне заняття складається із трьох частин: вступної, основної та заключної.

Програма містить три блоки:

– мотиваційно-цільовий (ми формуємо мотиваційний компонент готовності до школи);

– пізнавально-діяльнісний (ми формуємо пізнавальний компонент готовності до школи);

– Емоційно-вольовий (ми формуємо емоційно-вольовий компонент готовності до школи).

При підборі комплексу корекційної роботи ми використовували завдання, вправи та ігри з урахуванням індивідуальних особливостей і можливостей дітей, а також з урахуванням виявленого у дітей рівня готовності до навчання у школі.

Реалізація програми психолого-педагогічного супроводу з формування компонентів шкільної готовності дітей з особливими освітніми потребами дозволила організувати проведення формувального експерименту.

Нами було проведено формувальний експеримент, метою якого було виявити ефективність нашої програми психолого-педагогічного супроводу та проведеної корекційної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Внаслідок проведення програми психолого-педагогічного супроводу значно знизилися несприятливі фактори, які перешкождали зростанню мотиваційного, пізнавального та вольового компонентів готовності до шкільного навчання дітей з особливими освітніми потребами. Ми спостерігаємо позитивну динаміку після проведення програми психолого-педагогічного супроводу із формування компонентів готовності до шкільного навчання дітей з особливими освітніми потребами (рис. 1).

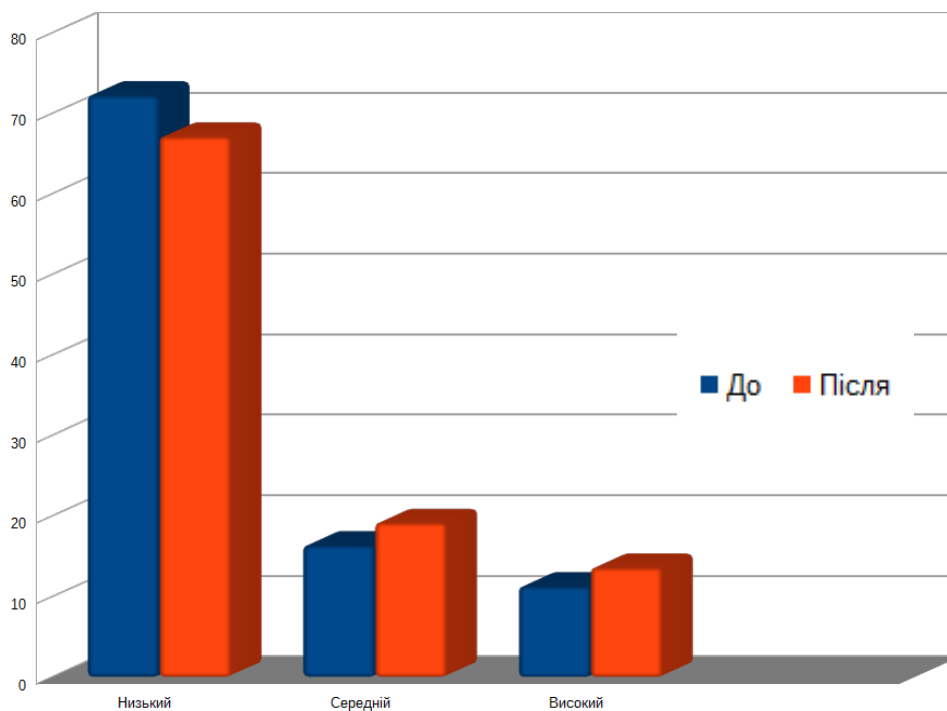

Рис. 1. Результати порівняльної діагностики рівнів розвитку компонентів шкільної готовності до та після формувального експерименту

Порівняльний аналіз рівня розвитку компонентів готовності до шкільного навчання дітей з особливими освітніми потребами до і після формування експерименту показав, що програма психолого-педагогічного супроводу та корекційно-розвивальна робота педагогів позитивно вплинула на рівень шкільної готовності молодших школярів до навчання.

Таким чином, для забезпечення оптимального соціально-психологічного комфорту в інклюзив-

ному середовищі навчання дітей з особливими освітніми потребами потребує психолого-педагогічного супроводу, метою якого є створення умов для оптимального переходу дітей на наступний віковий ступінь. Доведено, що психолого-педагогічний супровід на цьому віковому етапі забезпечує формування шкільної готовності цих школярів і реалізується за допомогою завдань, напрямів діяльності фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуткина Н.Н. Диагностическая программа по определению психологической готовности детей 6–7 лет к школьному обучению Москва : Психологическое образование, 1997. 235 с.
2. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе. Москва : Академический проект, 2000. 184 с.
3. Забрамная С.Д. Психолого-педагогическая диагностика умственного развития детей : учебник. Москва : Владос, 1995. 112 с.
4. Інклюзивне навчання: організаційне, змістове та методичне забезпечення : навчально-методичний посібник / за заг. ред. С.П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 236 с.
5. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія. Київ : САММІТ-книга, 2008. 270 с.
6. Озерецкий Н.И., Гуревич М.О. Схема обследования уровня сформированности моторных и сенсорных процессов у детей. Москва : Синтез, 2012. 106 с.
7. Примірне Положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти (Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.06.2018 р. № 609).
8. Психологічний супровід інклюзивної освіти / автор. кол. за заг. ред. А.Г. Обухівська. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.